

Структурні диспропорції в зовнішній торгівлі України та шляхи їх подолання

Заболотна Н.Г.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківської справи
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

Стаття присвячена дослідженню тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі в Україні. Проаналізовано динаміку зовнішньої торгівлі, товарну структуру експорту та імпорту. Визначено причини, які зумовили основні структурні диспропорції в зовнішній торгівлі. Запропоновано шляхи подолання наявних диспропорцій.

Ключові слова: зовнішня торгівля, експорт, імпорт, конкурентоспроможність, структурні диспропорції, імпортозаміщення.

Заболотная Н.Г. СТРУКТУРНЫЕ ДИСПРОПОРЦИИ ВО ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛЕ УКРАИНЫ И ПУТИ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Статья посвящена исследованию тенденций развития внешней торговли в Украине. Проанализирована динамика внешней торговли, товарная структура экспорта и импорта. Определены причины, обусловившие основные структурные диспропорции во внешней торговле. Предложены пути преодоления существующих диспропорций.

Ключевые слова: внешняя торговля, экспорт, импорт, конкурентоспособность, структурные диспропорции, импортозамещение.

Zabolotna N.G. STRUCTURAL IMBALANCES IN UKRAINE'S FOREIGN TRADE AND WAYS TO OVERCOME THEM

The article explores foreign trade trends in Ukraine. It analyses the dynamics of foreign trade and composition of imports and exports. Reasons behind the main structural imbalances in foreign trade are defined. The author then proposes several approaches to overcome the existing imbalances.

Keywords: foreign trade, exports, imports, competitiveness, structural imbalances, import substitution.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Характерними рисами сучасних тенденцій на світовому ринку є глобалізація та інтернаціоналізація національних економік, що сприяють активізації зовнішньоекономічної діяльності. Світовий досвід свідчить про наявність тісного зв'язку між розвитком зовнішньої торгівлі та економічним зростанням. Так, зокрема нові індустріальні країни, такі як Китай, Південна Корея на основі впровадження експортноорієнтованої стратегії розвитку змогли за відносно короткий термін часу значно прискорити темпи економічного зростання. Проте переваги від відкритості національних ринків переважно отримують лише розвинуті країни з досконалою структурою економіки, які спроможні виробляти широкий спектр якісних товарів та послуг, а також ті країни, які змогли налагодити випуск високотехнологічних та конкурентоспроможних товарів, а також поставляти їх на світовий ринок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль та значення зовнішньої торгівлі в розви-

тку національної економіки є одними з найактуальніших тем дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців. Значний внесок у розробку такої проблеми внесли вітчизняні вчені: С. Аржевитін, О. Білоцерківець, Б. Данилишин, О. Дзюблюк, Я. Жаліло, С. Кораблін, В. Міщенко, М. Савлук, О. Саліхова, Т. Унковська, А. Філіпенко, В. Чужиков та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу багатьох науковців до цієї проблематики, на сьогодні недостатньо уваги приділено дослідженню причин виникнення структурних диспропорцій, які мають місце під час проведення зовнішньої торгівлі, а також шляхам подолання зазначених диспропорцій. Сировинна орієнтація експорту в Україні, неспроможність вітчизняних підприємств задовільнити потреби внутрішнього ринку навіть у досить простих товарах – усі ці фактори викликають стійку залежність вітчизняної економіки від кон'юнктури світового ринку та негативно впливають на стан платіжного балансу.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження динаміки зовнішньої торгівлі в Україні, розгляд причин, які обумовили наявність диспропорцій у зовнішній торгівлі та визначення напрямів подолання зазначених диспропорцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зовнішня торгівля відіграє досить важливу роль в економічному розвитку будь-якої країни, оскільки стимулює конкуренцію, обмежує панування монополій, заохочує підприємців підвищувати якість експортноорієнтованої продукції.

Дотримання збалансованості експортно-імпортних операцій є надзвичайно важливим для України, враховуючи високий рівень відкритості її економіки. Так, зокрема співвідношення зовнішньоторгівельного обороту до ВВП в Україні коливається в межах 90–95%, тоді як у розвинутих країнах, таких як США, Японія цей показник коливався в межах 24–25%, Китаї близько 50%, Німеччині – 40–42% [1].

У 2015 р. Україна здійснювала зовнішньоторгівельні операції з партнерами із 217 країн світу. Вітчизняні підприємці експортували товари до 191 країн світу, імпортували з 201 країни. Кількість підприємств, що здійснювали зовнішню торгівлю товарами становили в експорті 14,7 тис. одиниць, в імпорті – 22,3 тис. одиниць [2, с. 9].

Аналіз динаміки зовнішньої торгівлі свідчить про те, що протягом 2009–2010 рр. та 2014–2015 рр. в Україні мало місце суттєве скорочення експортно-імпортних операцій, що було викликане наслідками світової фінансової кризи, несприятливою зовнішньоекономічною кон'юнктурою, втратою традиційних ринків збуту внаслідок низької конкурентоспроможності українських товарів.

У 2015 р. обсяг експорту скоротився за всіма основними товарними групами, такими

як продукція металургійної, хімічної промисловості, агропромислового комплексу, які традиційно вважалися основою українського товарного експорту, і приносили країні суттєві валютні надходження. Так, зокрема експорт металургійної продукції скоротився на 38,7%, мінеральних продуктів – на 49,5%, продовольчих товарів – на 13,1%, продукції машинобудування – на 38,5% [3].

Різка девальвація гривні у 2014 р. не лише не призвела до зростання експортних надходжень, а навпаки спровокувала різке зниження купівельної спроможності населення та бізнесу, що суттєво знизило ділову активність у країні.

Обсяг імпорту також скоротився, але внаслідок збереження наявних структурних диспропорцій в економіці України обсяг імпорту продовжував перевищувати обсяг експорту, що неважливо впливає на стан валютного ринку, посилює залежність країни від курсових коливань.

При цьому енергетичний імпорт знизився на 26,7%, неенергетичний на 34,9%. Зокрема, продукція машинобудування знизилася на 30,0%, продукція хімічної промисловості на 26,9%, продовольчі товари на 45% [3].

Недосконала структура економіки України, деіндустріалізація економіки, яка відбувалася протягом останніх 20 р., низька конкурентоспроможність вітчизняних підприємств внаслідок суттєвого морального та технічного зносу виробничого апарату, всі ці та інші фактори призвели до того, що Україна сприймається на світовому ринку виключно як країна, яка спроможна витовляти та поставляти на світовий ринок лише сировинну продукцію з низькою доданою вартістю.

Аналіз структури експорту за широкими економічними категоріями свідчить про те, що питома вага товарів проміжного споживання залишалась досить суттєвою і коливалась від

Таблиця 1

Динаміка зовнішньої торгівлі України.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Обсяг експорту товарів, млрд дол.США	63,2	37,1	47,3	62,4	64,4	59,1	50,6	35,4	33,6
Темп приросту до попереднього року, %	136,9	58,8	127,4	131,9	103,3	91,7	85,5	70,1	94,9
Обсяг імпорту товарів, млрд дол.США	80,6	42,5	56,9	80,4	86,3	81,2	57,7	38,9	40,4
Темп приросту до попереднього року, %	139,6	52,7	133,9	141,3	107,3	94,3	71,0	67,4	103,8
Сальдо, млрд дол.США	-17,4	-5,4	-9,6	-18,0	-21,9	-22,1	-7,1	-3,5	-6,8

Джерело: розраховано за даними Національного банку України [3]

82,1% у 2008 р. до 79,3% у 2015 р.; питома вага споживчих товарів в загальному обсязі експорту зросла лише з 8,1% у 2008 р. до 16,1% у 2015 р.; тоді як питома вага засобів виробництва зменшилась із 9,3% у 2008 р. до 4,1% у 2015 р.

Аналіз структури імпорту за широкими економічними категоріями показує, що питома вага товарів проміжного споживання в цей період коливалися від 61,7% у 2008 р. до 65,4% у 2011 р. та скоротилась до 62,1% у 2015 р. Питома вага споживчих товарів зросла з 20,3% у 2008 р. до 24,4% у 2015 р., що підтверджує високу залежність внутрішнього ринку від імпорту та неспроможність вітчизняних підприємств забезпечити імпортозаміщення навіть в умовах суттєвої девальвації гривні. Крім того, питома вага засобів виробництва в загальному імпорті знизилась із 17,1% у 2008 р. до 12,3% у 2015 р, що означає скорочення платоспроможного попиту з боку підприємств реального сектору на нове сучасне обладнання для технічної модернізації виробництва [3].

За підсумками 2016 р. дефіцит поточного рахунку становив 3,4 млрд дол. За даними НБУ зростання дефіциту відбулося внаслідок скорочення експорту та відновленням зростання імпорту. Так, обсяг експорту за 2016 р. зменшився на 5,2% до 33,6 млрд дол. США, тоді як обсяг імпорту зріс на 3,8% до 40,4 млрд дол. США. Так, експорт чорних та кольорових металів знизився на 11,6%, мінеральних продуктів – на 10,5%, продукції машинобудування – на 17,8%, хімічної промисловості – на 24,8%.

Протягом 2016 р. мало місце зростання експорту продовольчих товарів на 5,4% внаслідок зростання на 15,1% вартісних обсягів експорту олії та насіння олійних, а також суттєвого зростання фізичного обсягу експорту зернових. Але, враховуючи зниження світових цін на зернові культури, їх вартісні обсяги залишилися на рівні минулого року [3].

Внаслідок деякого поживлення ділової активності у 2016 р. відбулося зростання попиту на товари інвестиційного та споживчого призначення. Так, неенергетичний імпорт зріс на 16,2%. Найбільше нарощування імпорту відбулося за продукцією машинобудування – на 37,9%, хімічної промисловості – на 10,1%, продовольчих товарів – на 13,4%. Водчас внаслідок зменшення обсягів імпорту природного газу енергетичний імпорт скоротився на 27,9%.

Згідно з дослідженнями д. е. н. С. Корабліна Україна переживає черговий сировинний

колапс. Усі три кризи в Україні (1998–1999 рр., 2008–2009 рр. та 2014–2015 рр.) були обумовлені падінням світових цін на сировину, що своєю чергою призвело до різкого скорочення експорту, скорочення валютних резервів, девальвації гривні [4, с. 187].

Вихід із цієї залежності можливий лише на основі подолання сировинної орієнтації експорту та переорієнтації на експорт конкурентоспроможної продукції з високою доданою вартістю в разі одночасного зменшення у структурі імпорту тих товарів, які можливо виробляти в Україні.

Протягом усього періоду існування української держави структурні зрушення в промисловості відбувалися стихійно під впливом зовнішньоекономічної кон'юнктури, що й обумовило істотні структурні диспропорції в промисловому комплексі. Так, зокрема мало місце різке скорочення галузей, які виробляють кінцеву продукцію з високою доданою вартістю (машинобудування, легка, харчова промисловість), і суттєве підвищення частки галузей, які виробляють продукцію з низьким ступенем обробки та високою енергоємністю. У результаті в промисловості України стали домінувати експортноорієнтовані галузі з сировинною спеціалізацією, тоді як частка виробництв, які орієнтовані на внутрішній ринок є досить низькою, що обумовлює зростаючу залежність від імпорту та зростаючий попит на іноземну валюту. Більше того, оскільки у структурі експорту переважають сировинна продукція, полуфабрикати, товари з низьким рівнем доданої вартості, а у структурі імпорту, як правило, значна питома вага товарів кінцевого споживання з високою доданою вартістю та високотехнологічних товарів, то це суттєво перешкоджає збалансуванню торгового балансу, бо надходження від експорту не покривають імпорт.

Сировинна орієнтація українського експорту та висока залежність від імпорту є результатом низької конкурентоспроможності більшості галузей економіки внаслідок монополізму, браку стратегії економічного розвитку держави, недалекогоглядної політики урядових структур, що своєю чергою обумовлює високі ризики для країни в найближчі роки.

Досвід багатьох країн світу, а особливо нових індустріальних країн, які мають сильні конкурентні позиції на світовому ринку, свідчить про те, що позитивний ефект від зовнішньої торгівлі отримали країни, які вчасно зрозуміли, що перемогу в конкурентній боротьбі на світовому ринку можна отримати не

завдяки лібералізації торгівельних відносин, а шляхом впровадження адекватної державної політики, яка створює можливості для використання потенційних переваг від міжнародної торгівлі. Боротьба за лідерство на світових ринках призвела в цих країнах до підвищення ролі держави в трансформаційних процесах та вправданення активної промислової політики.

Для України, яка перебуває не лише в довгостроковій структурній кризі та рецесії, але й продовжує воєнні дії на сході держави, надзвичайно важливо в найкоротші терміни отримати реальну можливість для реалізації структурних зрушень, які дозволять удосконалити структуру експорту та подолати сировинну орієнтацію, переорієнтувати промислове виробництво на задоволення потреб внутрішнього ринку та імпортозаміщення. Але для цього необхідно провести технічне переоснащення пріоритетних галузей промисловості, створити умови для прискореного розвитку високотехнологічних і наукоємних виробництв 5 і 6 технологічних укладів, що сформує основу для відновлення економічного зростання та макроекономічної стабільності в довгостроковій перспективі.

Після світової фінансової кризи розвинуті країни для прискорення економічного зростання та зменшення безробіття розпочали впроваджувати програми підтримки власного виробництва, які дозволяють завантажувати виробничі потужності всередині країни і скорочувати обсяг імпорту.

Так, зокрема з метою подолання наслідків світової фінансової кризи та розв'язання накопичених проблем промисловості та її реіндустріалізації, Уряд Франції у 2012 р. створив спеціалізоване «Міністерство промислового відродження». Цей орган повинен визначати стратегічні орієнтири промислової політики, пріоритетні напрями розвитку промисловості, проводити моніторинг реалізації інноваційної політики. У 2014 р. на базі такого міністерства було створено Міністерство економіки, промисловості та цифрової індустрії. Крім того, Уряд ухвалив стратегію «Нова індустріальна Франція», яка розроблялася сумісно з представниками бізнесу. Близько 80% проектів, які передбачено впроваджувати, були відібрані на базі пропозицій підприємців і будуть реалізовуватися під керівництвом великих підприємців. При цьому визначені 34 конкретних плани реформування промисловості на інноваційній основі, що і заклало фундамент для реіндустріалізації Франції на майбутні 10 р. [5].

З метою модернізації промисловості на інноваційній основі Уряд Великобританії розробив та ухвалив Стратегію розвитку високотехнологічної промисловості Великобританії (2012–2015 рр.), та Промислової стратегію: партнерство уряду та промисловості Великобританії (2013–2020 рр.) [5].

Україна також має потенційні можливості для нарощування обсягів власного випуску продукції, яка на сьогодні імпортується. Україна має унікальні природні ресурси, значний науково-технічний потенціал та кваліфіковану робочу силу для розробки, випуску та збільшення обсягів виробництва вітчизняних аналогів продукції, яку ми купляємо на світовому ринку.

У найближчій перспективі пріоритетом повинно стати імпортозаміщення, що дозволить не лише вдосконалити структуру зовнішньої торгівлі, зберегти валютні кошти всередині країни, але й створити нові робочі місця, зменшити рівень безробіття в країні, і на цій основі забезпечити прискорення економічного зростання. Потенціал для імпортозаміщення є практично в усіх галузях економіки насамперед це хімічна та нафтохімічна промисловість, промисловість будівельних матеріалів, легка та харчова промисловість, машинобудування, деревообробна та целюлознопаперова промисловість, фармацевтика.

Імпортозаміщення передбачає заміну імпортованих товарів вітчизняними, якісні та цінові характеристики яких є нарівні або перевищують іноземні аналоги. Для того, щоб імпортозаміщення принесло максимальний ефект і згодом надало можливість нарощувати випуск імпортозамінників і для продажу їх на світовому ринку, необхідно, щоб імпортозаміщення відбувалося в межах проведення активної промислової політики, передбачало модернізацію виробничих потужностей на інноваційній основі, супроводжувалося створенням сприятливих умов для національних виробників. Досить важливо правильно визначити пріоритети імпортозаміщення та передбачити комплекс регулятивних заходів, які будуть сприяти досягненню визначених цілей.

Водночас як зазначають фахівці Національного інституту стратегічних досліджень «імпортозаміщення має бути перехідним етапом у процесі реструктуризації економіки та використовуватися для пришвидшеної модернізації та розвитку нових напрямів у промисловості, після чого має відбуватися послідовний перехід до експортоорієнтованої моделі розвитку, що обумовлено обмеженістю внутрішнього ринку та необхідністю

забезпечення нових ринків збуту. Це передбачає поступове зниження державного протекціонізму та стимулювання розвитку конкуренції» [6, с. 7].

Таку точку зору підтверджує досвід розвитку нових індустріальних країн, таких як Південна Корея, Китай, Тайвань, які на основі впровадження активної промислової політики змогли створити та активно розвивати експортноорієнтоване імпортозаміщення, що і сприяло прискореному розвитку цих країн.

Висновки. Отже, подолати структурні диспропорції в зовнішній торгівлі і вийти на позитивне сальдо торгівельного балансу неможливо без впровадження активної промислової політики. Лише в межах проведення активної

промислової політики можливо забезпечити технічне переоснащення підприємств реального сектору економіки на інноваційній основі, реалізувати імпортозаміщення, яке створить основу для подальшого нарощування експортноорієнтованої продукції, та створити нові робочі місця в секторах, які виробляють наукоємну продукцію. Успішна реалізація зазначених цілей вимагає чіткого визначення пріоритетних галузей та підприємств, які спроможні в стислі терміни забезпечити виготовлення високотехнологічної продукції та імпортозамінників, концентрації ресурсів на визначених пріоритетах, та налагодження ефективної взаємодії між бізнесом та урядовими структурами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Єріна І. Збалансованість і конкурентність зовнішньої торгівлі України послугами: статистичний аспект [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. 2015, № 7.
2. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2015 році: статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2016.
3. Статистика зовнішнього сектору. [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=43242192&cat_id=55838.
4. Кораблін С. Валютно-курсові ризики і шляхи їх мінімізації // Політика НБУ щодо подолання фінансово-економічної кризи і формування монетарних передумов розвитку економіки. – К.: «ДВНЗ Університет банківської справи». – 2016. – 340 с.
5. Саліхова О. Мистецтво бонсай, або створення Департаменту промислової політики // Економіст, червень, 2016. – Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/12908-mistectvo-bonsay-abo-stvorennya-departamentu-promislovoyi-poltiki.html>.
6. Пріоритети політики імпортозаміщення у стратегії модернізації промисловості України: аналітична доповідь. – К.: НІСД. – 2012. – 71 с.